

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Powielacz

Rok XIV: 2016

Nr 26 (479)

Data odczytu: 07.09.2016 r.

Data wydania: 07.09.2016 r.

=====

1033. spotkanie

Marcin Maryniak

Drugi obieg wydawniczy 1976-1989 r. – zarys problematyki – część I.

Wolność słowa, wypowiedzi i przekonań jest zawsze zagrożeniem dla systemów niedemokratycznych. Niezależnie od szerokości geograficznej czy tła historycznego powoływano specjalne urzędy, popularnie zwane „cenzurą”, które miały dbać, aby treści nieodpowiednie z punktu widzenia władz nie docierały do szerokich rzeszy odbiorców.

Tak zwany drugi obieg, czyli wydawanie zakazanych druków poza cenzurą, jest silnie zakorzeniony w polskiej konspiracji. By nie być gołosłownym należy przypomnieć próby przekazywania między Polakami takich wydawnictw już w czasach zaborów. To wówczas upowszechniła się nazwa „bibuła”, używana dla także w kontekście późniejszych wydawnictw nieocenzurowanych.

W drugiej połowie XIX wieku pojawiły się pisma nielegalne takie jak *Proletariat*, *Przedświt* czy *Robotnik*. Były to pisma i broszury lewicowe, oprócz których, w tym czasie, pojawiały się utwory narodowych wieszczów i książki historyczne. Po wybuchu wojny w 1939 roku konspirujący zarówno pod okupacją niemiecką jak i sowiecką znów produkowali nielegalne druki.

Zakończenie wojny przyniosło w kraju rządy monopartyjne, które rościły sobie prawo do narzucania monopolu na informację, wiedzę i kształcenie społeczeństwa poprzez utrzymywanie nieprawdziwej, przychylnej dla władzy komunistycznej propagandy w oficjalnych wydawnictwach. Przewidywane zmiany w systemie politycznym, będące konsekwencją wydarzeń 1956 roku, okazały się płonną nadzieją. Co raz częściej jednak zaczynało być słyhać głosy krytyczne wobec rzą-

dzącej partii. W latach sześćdziesiątych zaczęły pojawiać się wydawnictwa emigracyjne, drukowane głównie nakładem Instytutu Literackiego w Paryżu.

W kraju powstające koła opozycji demokratycznej od lat siedemdziesiątych jako jeden z ważniejszych postulatów i punktów swojej działalności stawiały sobie przełamywanie komunistycznego monopolu informacji. W rękach PZPR pozostawała bowiem przytłaczająca większość środków masowego przekazu, a publikacje nielicznych wydawnictw katolickich były ściśle kontrolowane przez cenzurę¹. Ekipa ówczesnego I sekretarza Edwarda Gierka bezwstydnie wykorzystywała swoją pozycję w dostępie do prasy, radia i telewizji lansując sielankowy obraz PRL-u, który w miarę upływu czasu coraz bardziej odbiegał od realiów życia codziennego.

Środowiska opozycyjne w 1976 r. zainicjowały wydawanie różnego rodzaju publikacji poza zasięgiem cenzury. Ruch wydawniczy wypełniał nie tylko funkcje organizacyjne i informacyjne, ale stanowił forum krystalizowania się programów oraz debat politycznych. Niemniej ważne były też publikacje podważające legitymizację systemu zarówno przez odkłamywanie tradycji i wypełnianie dotkliwych luk w świadomości historycznej, jak i bez pardonową krytykę stanu gospodarki narodowej oraz zasad rządzenia nią².

Podwaliny pod pisma o takiej treści przedłożył Komitet Obrony Robotników wydając *Komunikat KOR* oraz *Biuletyn Informacyjny*. Po tych wydawnictwach przyszła fala mniej lub bardziej regularnie wydawanych czasopism, takich jak literacki *Zapis* (od stycznia 1977 r.), pisma Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela – *Opinia* (30 kwietnia 1977 r.) i *Droga* później organ prasowy KPN *Gazeta Polska*, pismo młodszej generacji pisarskiej *Puls*, czasopisma o charakterze teoretyczno- i historycznopolitycznym *Głos* i *Krytyka* (wydawane przez odmienne frakcje w KOR – pierwsze – Macierewicza, drugie – Michnika), lubelskie czasopismo kulturalne *Spotkania*, pismo grupy stołecznych młodych intelektualistów *Res Publica* (1979 r.)³.

Do końca lat siedemdziesiątych wydano w drugim obiegu około dwustu pism, w których publikowano przede wszystkim teksty polityczne, ale równie często sięgano po materiały właściwe czasopismom społeczno-kulturalnym⁴.

Ważnym elementem biblioty były wydawnictwa książkowe. Pierwszym regularnie drukującym książki i broszury oraz najbardziej skutecznym wydawnictwem była Niezależna Oficyna Wydawnicza (NOWa), która w ciągu kilku lat opublikowała prawie sto pozycji. Krócej istniały i mniej publikowały Wydawnictwo im. Konstytucji 3 Maja, Krakowska Oficyna Studencka „Klin”, Biblioteka *Głosu* czy Biblioteka *Spotkań*. Początkowo wśród pozycji przeważała beletrystyka. Były to zarówno pozycje polskich autorów (Leopold Tyrmand, Tadeusz Konwicki, Julian Strykowski, Jerzy Andrzejewski), niedopuszczone do druku przez cenzurę, jak i przekłady

¹ A. Dudek, Z. Zblewski, *Utopia nad Wisłą. Historia Peerełu*, Warszawa – Bielsko-Biała 2008, s. 262.

² A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski*, Warszawa 2007, s. 292.

³ Ibidem.

⁴ T. Mielczarek, *Kultura i polityka (kultura, życie umysłowe, media 1944-1989)*, w: *PRL od grudnia 70 do czerwca 89*, pod red. K. Persaka i P. Machcewicza, Warszawa 2011, s. 295.

(George Orwell, Günter Grass, Bohumil Hrabal). Ukazywała się poezja Mandelsztama i Brodskiego obok utworów Barańczaka i wydanych przez Instytut Satyry im. Feliksa Dzierżyńskiego humorystycznych wierszy Janusza Szpotańskiego⁵. Posiłkując się edycjami emigracyjnymi wprowadzono na polski rynek czytelniczy m.in. poezje Czesława Miłosza, pięciotomowe *Dzienniki* Witolda Gombrowicza, *Inny świat* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, antytotalitarne *1984* i *Folwark zwierzęcy* Orwella. Natomiast najgłośniejszą z wydanych książek – broszur politycznych były *Kościół, lewica, dialog* Adama Michnika wydana w 1977 r. oraz *Rewolucja bez rewolucji* Leszka Moczulskiego z 1979 r.

O zasięgu wydawnictw drugoobiegowych świadczyć mogą szacunkowe dane Służby Bezpieczeństwa, wedle których w latach 1976-1979 skonfiskowano ok. 440 tys. egzemplarzy ulotek, czasopism i druków zwartych, 121 powielaczy, 106 maszyn do pisania, 1770 ryz papieru i 113 kg farby drukarskiej. Jednakże jak podkreślają badacze konkretny zasięg i wpływ oddziaływania środowisk opozycyjnych jest trudny do oszacowania⁶.

Przyjmuje się natomiast, że do sierpnia 1980 r. poza zasięgiem cenzury wydano około 300 książek i broszur oraz blisko 200 tytułów czasopism.

Lata osiemdziesiąte utrwaliły podział między wydawnictwami i autorami kultury współpracującymi blisko z władzą, którzy tracili całkowicie autorytet, a prasą konspiracyjną i autorami wydawanymi w drugim obiegu. Od sierpnia 1980 r. prasa konspiracyjna przeistoczyła się w niezależne biuletyny, na podstawie porozumień władzy z „Solidarnością” wyłączone spod cenzury i kolportowane oficjalnie. Wiele z nich miało charakter prasy społeczno-kulturalnej i społeczno-politycznej, należały do nich m.in. *Informator Kulturalny Solidarności*, *NTO (Nauka, Technika, Oświata)* czy też *Obserwator Wielkopolski*. Wśród oficjalnych, poddanych jednakże cenzurze czasopism, największy zasięg miał *Tygodnik Solidarność*. Kierowane przez Tadeusza Mazowieckiego pismo osiągało wówczas nakład 500 tys. egzemplarzy.

Działalność „Solidarności” przyczyniła się do osłabienia działań cenzorskich. Oficjalnie wydawana prasa polska z lat 1980-1981 nadrabiała zaległości z poprzedniej dekady. Drukowane fragmenty książek uprzednio usuniętych przez cenzurę. Na łamy powróciły tematy i autorzy wcześniej zakazani: Wiktor Woroszyłski, Stanisław Barańczak, Paweł Jasienica, Konstanty Puzyna, Adam Ważyk czy Kazimierz Brandys⁷.

W okresie „szesnastu miesięcy Solidarności” publikacje drugiego obiegu znacząco wzrosły stając się bardziej oficjalne i docierając do szerszej rzeszy osób, jednakże prawdziwa eksplozja drugiego obiegu nastąpiła po wprowadzeniu stanu wojennego. Jak się oblicza, do końca 1987 roku wydano w podziemiu ponad 1700 tytułów czasopism oraz ponad 3100 tytułów książek i broszur. Pod koniec PRL-u

⁵ A. Kemp-Welch, *Polska pod rządami komunistów 1944-1989*, Kraków 2008, s. 278.

⁶ A. Paczkowski, *Op. cit.*, s. 293.

⁷ T. Mielczarek, *Op. cit.*, s. 297.

„bibuła” znów zaczęła odgrywać ważną rolę informacyjną i edukacyjną docierając do coraz szerszych kręgów odbiorców⁸.

Na terenie Grudziądza ukazywało się dziewiętnaście tytułów czasopism, głównie z lat osiemdziesiątych. Były to: *Biuletyn Informacyjny MKZ Grudziądz NSZZ „Solidarność”* (1981 r.), *Biuletyn Informacyjny NSZZ „Solidarność” w Grudziądzu* (1989 r.), *Biuletyn Informacyjny „Solidarność”* (1989 r.), *Biuletyn Informacyjny NSZZ „Solidarność” POiE* (1984 r.), *Gazeta NSZZ „Solidarność”* (1980 r.), *Gazetka Niezależnych Samorządnych Związków Zawodowych „Solidarność”* (1981 r.), *Goniec: biuletyn NSZZ „Solidarność” przy WSS „Spółem” w Grudziądzu* (1981 r.), *Iskierka: biuletyn informacyjny NSZZ „S” w Grudziądzu* (1982-1986 r.), *Komunikat Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego Niezależnych Samorządnych Związków Zawodowych w Grudziądzu* (1980-1981 r.), *Niezależność: niezależny biuletyn informacyjny „niekonstruktywnych”* (1989-1990 r.), *NS/NSZZ „Solidarność MKZ Grudziądz* (1980 r.), *Serwis Informacyjny NSZZ „Solidarność” Grudziądz* (1988 r.), *Solidarność* (1990 r.), *Solidarność Grudziądzka* (1981 r.), *Solidarność Wiejska* (1981 r.), *Spółem* (1981 r.), *WBI Wyborczy Biuletyn Informacyjny* (1981 r.), *Wydawnictwa* (1981 r.), *Zakładowy Informator „Solidarności” POiE* (1984 r.)⁹.

⁸ A. Dudek, Z. Zblewski, *Op. cit.*, s. 263.

⁹ J. Hinz, *Grudziądzkie podziemne wydawnictwa ciągle z lat 1976-1990 w zbiorach Biblioteki Miejskiej im. Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu oraz w uzupełnieniu do Polskiej Bibliografii Narodowej*, w: „Rocznik Grudziądzki” t. 15, Grudziądz 2003, s. 245-248.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisz, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.